

'Come get your blessing'

Transnationale identiteit in een Rotterdamse migrantenkerk

Annick van der Spoel

'Come get your blessing'

Transnationale identiteit in een Rotterdamse migrantenkerk

Bachelorscriptie 2010

Annick van der Spoel

3289621

A.VanderSpoel@students.uu.nl

Begeleider: Marloes Hamelink

Illustratie voorblad: Gevonden op 11 januari 2010:

<http://faithincommunity.blogspot.com/2009/11/immigrant-church.html>

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Grensoverschrijdend leven	5
1.2 Het onderzoek	6
1.3 Opbouw	7
2. Theoretische onderbouwing	9
2.1 Migranten en de natiestaat	9
2.2 Identiteit	11
2.3 Transnationalisme	13
2.3.1 Transnationalisme als tegenstrijdige categorie	13
2.3.2 Kritisch transnationalisme	14
2.3.3 Transnationalisme vanuit sociale netwerken	15
2.4 Transnationalisme, religie en identiteit	16
2.5 Immigrantenkerken	18
2.6 Besluit	19
3. Context van het onderzoek	20
3.1 Afrikaanse migranten als nieuwe migrantengroep	20
3.2 Immigrantenkerken in Nederland	21
3.3 Heritage Full Gospel International Church; een immigrantenkerk in Rotterdam	22
4. A way of life Het belang van religie	23
4.1 Voorspoed en zegening	23
4.2 Expressie van religie	25
4.3 Besluit	26
5. Home is home De plaats van het land van herkomst	28
5.1 Overal en nergens	28
5.1.1 Zichtbare aanwezigheid van het land van herkomst	28
5.1.2 Niet zichtbare aanwezigheid van het land van herkomst	29
5.2 Sociale relaties	30

5.3 Besluit	32
6. Het beloofde land De plaats van Nederland	33
6.1 Aanwezigheid in afwezigheid	33
6.2 Land van mogelijkheden	35
6.3 Sociale relaties	36
6.4 Besluit	37
7. Komt allen tezamen De kerk als gemeenschap	38
7.1 Veilige omgeving	38
7.2 Heritage Full Gospel International Church als religieuze gemeenschap	40
7.3 Sociaal netwerk	41
7.4 Besluit	42
8. Afsluiting	43
8.1 Transmigranten	43
8.2 De plaats van religie	44
8.3 Conclusie	44
8.4 Afsluiting	45
9. Literatuur	46
Bijlagen	
Bijlage 1 - Reflectieverslag	49
Bijlage 2 - Samenvatting	51

1 | Inleiding

'Drie, twee, een en actie!' het lampje van de camera brandt. In de ene hand heb ik een microfoon en in de andere een pen en notitieblok. Tegenover mij zit pastor Nana, een donkere Afrikaan gekleed in een smetteloos pak, waarbij zijn glimmende puntschoenen afsteken. Ook hij heeft een microfoon in zijn hand.

Het podium van de samenkomstzaal van Heritage Full Gospel International Church heeft enkele minuten geleden een gedaanteverwisseling ondergaan. De muziekinstrumenten die er normaal gesproken staan hebben plaats moeten maken voor twee grote houten stoelen bekleed met donkerrood fluweel. Achter de stoelen zijn twee palmen in emmers neergezet en boven de stoelen hangen banieren, ook van donkerrood fluweel.

Aarzelend stel ik mijn eerste vraag aan pastor Nana.

'Ho! Stop! Je moet harder praten,' zegt Samuel, een donkere, kalende man in een grijze fleece trui met daaronder een even grijze spijkerbroek. Hij fungeert vandaag als cameraman. Samuel telt nogmaals af, het rode lampje brandt.

Ik stel mijn vraag opnieuw, dit keer met meer volume.

'Allereerst wil ik je hartelijk bedanken voor je tijd...' begint pastor Nana zijn antwoord. Een aantal weken later hoor ik van Eron en Frida, een Surinaams echtpaar, dat ze het interview op de televisie hebben gezien.

Onderzoek doen is niet altijd gemakkelijk en loopt vaak niet zoals het van tevoren bedacht was. Van het leven van migranten kan eigenlijk hetzelfde gezegd worden, zij het natuurlijk op heel andere wijze. De plannen die in het land van herkomst gemaakt worden, worden zelden zo uitgevoerd. Pastor Nana maakte in Nigeria plannen om naar de Verenigde Staten te immigreren en als dat niet zou lukken Duitsland. Ondertussen woont hij nu al meer dan tien jaar in Nederland, waar hij binnenkort met een studie wil gaan beginnen, die de motivatie vormde om Nigeria te verlaten.

1.1 Grensoverschrijdend leven

Het leven van migranten vindt vaak op een andere schaal plaats dan het leven van diegenen die niet immigreren. In een context van mondialisering lijkt de wereld kleiner te zijn geworden en lijkt alles en iedereen zich in een steeds sneller tempo over de wereld te bewegen. Met verbeterde en goedkopere transport- en

communicatietechnologie is het voor migranten gemakkelijker geworden om contact te onderhouden met het land van herkomst. Hun leven overstijgt de grenzen van natiestaten. Dit maakt echter niet dat migranten zich nergens mee verbonden voelen (Espiritu 2003).

Om het leven van migranten te beschrijven biedt transnationalisme een bruikbaar perspectief (Castles 2002; Espiritu 2003; Olwig 2007). Transnationalisme wil zeggen dat identiteit niet primair verbonden is aan een specifieke plaats of natiestaat. Een gevolg hiervan is dat de identiteit van migranten niet ergens in vast ligt. Er zijn andere kaders waaraan identiteit ontleent wordt. Dit betekent dat migranten, meer dan anderen, hun identiteit actief moeten construeren (Castles 2002). Door te kijken naar de sociale relaties die migranten hebben, in zowel het land van herkomst als het bestemmingsland, kan inzicht verkregen worden in de levens van migranten en de transnationale schaal waarop hun leven zich afspeelt (Olwig 2007).

Om zichzelf in de wereld te plaatsen kunnen verschillende strategieën gebruikt worden, waarbij de lokale context van invloed is (Espiritu 2003). Religie kan gezien worden als zo'n strategie. Religie biedt een referentiekader en een middel om identiteit te construeren. Religie kan helpen bij het scheppen van orde, het is een manier van omgaan met het zich bevinden op een andere, nieuwe plaats (Hunt 2002). Migranten maken hier ook gebruik van, zoals ook in dit onderzoek naar voren zal komen. Migratie brengt onzekerheid met zich mee en religie kan een middel bieden om met deze onzekerheid om te gaan. Religie kan op deze manier voor migranten een nieuw kader bieden waaraan identiteit ontleend wordt (D'Alisera 2001).

1.2 Het onderzoek

Deze scriptie gaat over de plaats die religie inneemt bij het construeren van transnationale identiteit door migranten. Het gaat hierbij om een specifieke groep migranten, namelijk christelijke migranten. Binnen Nederland is er nog weinig onderzoek gedaan naar Afrikaanse migranten (Mazzucato 2008). Een groot deel van de migranten heeft een christelijke achtergrond (Van der Sar & Visser 2006). Er is vanuit de samenleving meer aandacht voor migranten met islamitische achtergrond en christelijke migranten blijven onderbelicht. Kerken in het algemeen en ook immigrantenkerken zijn relatief onzichtbaar in de samenleving (Van der Sar & Visser 2006). In de periode van 7

februari tot en met 2 mei 2010 heb ik onderzoek gedaan in Heritage Full Gospel International Church (HFGI), een immigrantenkerk in Rotterdam. Onder de meest actieve leden van HFGI heb ik geprobeerd antwoord te krijgen op de vraag welke plaats religie heeft bij de constructie van transnationale identiteit. Dit heb ik gedaan door te kijken naar het belang van religie en de manier waarop religie tot uiting komt. Naast religie heb ik ook gekeken naar de plaats van het land van herkomst en de plaats van Nederland in het leven van de leden van HFGI.

Een groot deel van de onderzoeksgegevens heb ik verkregen door middel van participerende observatie, een zeer belangrijke onderzoeksmethode bij het doen van kwalitatief onderzoek (Boeije 2005). Ik ben aanwezig geweest bij alle activiteiten die HFGI organiseert. Ik was echter niet alleen aanwezig, maar heb ook zoveel mogelijk mee gedaan met de activiteiten. Deze participatie verschilde van het meezingen met liederen tot het vertalen van een spreker. Door overal aanwezig te zijn heb ik ook de mogelijkheid gehad om met mensen in gesprek te gaan. Vanuit deze informele gesprekken heb ik mensen gevraagd voor een meer formeel gesprek in de vorm van een interview. Deze interviews liepen niet altijd zoals ik het bedacht had, maar ik heb er veel bruikbare informatie uit kunnen halen.

Door bij alle activiteiten aanwezig te zijn is opgevallen dat er een kern zeer actieve leden is. Door verschillende onderzoeksmethoden te gebruiken is een compleet beeld verkregen van deze groep actieve leden. De gegevens die in deze scriptie gepresenteerd worden gaan dan ook in de eerste plaats over deze groep en zijn niet representatief voor de hele immigrantenkerk.

1.3 Opbouw

In de volgende hoofdstukken zal met behulp van theorie en mijn eigen onderzoeksgegevens een beeld geschetst worden van de plaats die religie inneemt bij de constructie van transnationale identiteit door de leden van HFGI. Als eerst zal de theoretisch onderbouwing van dit onderzoek gegeven worden, waarin ik inga op de verschillende visies op transnationalisme en de rol die religie kan spelen in het leven van migranten en de constructie van hun identiteit. In de context van het onderzoek dat volgt op de theoretische onderbouwing wordt meer specifiek besproken hoe de Afrikaanse migrantengroep in Nederland eruit ziet en ook de plaats van

immigrantenkerken in Nederland. Na deze twee theoretische hoofdstukken komt het empirische deel van het onderzoek, waarin onderzoeksresultaten en theorie gepresenteerd worden. Hoofdstuk vier, het eerste empirische hoofdstuk gaat in op het belang van religie in het leven van leden van HFGL. In hoofdstuk vijf en zes wordt achtereenvolgend de plaats van het land van herkomst en de plaats van Nederland besproken. Hoofdstuk zeven behandelt de immigrantenkerk, HFGL, als gemeenschap en het belang van deze gemeenschap. In de afsluiting geef ik een conclusie van het onderzoek en zal de verbinding tussen empirie en theorie nog eens duidelijk naar voren komen. Tot slot is in de bijlagen een reflectieverslag en een samenvatting te vinden.

2 | Theoretische Onderbouwing

'There is an extending of locally developed social relations over long distances as well as the gradual development of new relations in the migration destination; (...) and there is a constant redefining of the significance of these relations in the light of experiences gained in the migration destination and in return visits in the place of origin.' (Olwig 2007:9)

Begin 2000 werd het aantal mensen dat op een andere plaats woonde dan waar zij geboren was geschat op ruim 200 miljoen. Dit aantal is echter niet eens zo groot, het is minder dan twee procent van de totale wereldbevolking (Lewellen 2002: 123). Ook historisch gezien is dit aantal niet zo groot. In de geschiedenis is er vaker sprake geweest van grote migratieaantallen en massamigratie.

Mensen hebben dus altijd grenzen overschreden, maar in de afgelopen decennia is het karakter van migratie wel veranderd. Mondialisering heeft ervoor gezorgd dat mensen en producten met steeds grotere snelheid over de wereld bewegen. Migratie is niet meer iets dat progressief in de tijd plaatsvindt, van de ene plaats naar de andere. Het is een continuüm geworden (Espiritu 2003). Daarnaast lijkt het in de context van mondialisering alsof migranten meer en meer bezig zijn met het zich identificeren met het land van herkomst en de daarbij behorende identiteit (Olwig 2007). Migranten geven op verschillende manieren vorm geven aan deze identiteit. Bij het vormgeven aan identiteit kunnen diverse middelen worden ingezet, zoals religie.

Binnen dit onderzoek wordt er gekeken hoe leden van een migrantenkerk dit doen en de rol die religie daarin speelt. Transnationalisme vormt hierbij het uitgangspunt om inzicht te krijgen in de plaats van religie in de constructie van nationale identiteit. Deze onderbouwing dient als theoretische basis waarop de rest van het onderzoek is voortgebouwd.

2.1 Migranten en de natiestaat

Tot 1980 lag de focus van migratiestudies voornamelijk op de gevolgen van migratie voor de ontvangende landen. In de huidige migratiestudies ligt de nadruk juist op de banden van migranten met het land van herkomst (Olwig 2007). Migratie en de manier

waarop er tegen migratie wordt aangekeken is in de afgelopen decennia veranderd in de context van mondialisering. Mondialisering kan gezien worden als de conditie waarin stromen van kapitaal, mensen, goederen en ideologieën, door verbeterde transport- en communicatiemogelijkheden, zich steeds sneller over nationale grenzen bewegen. Door het gemak waarmee grote afstanden overbrugt kunnen worden lijkt de wereld kleiner te zijn geworden (Castles 2002; Lewellen 2002). Een belangrijk gevolg hiervan is dat de verschillende delen van de wereld steeds meer onderling met elkaar verbonden raken. Een ander belangrijk gevolg is dat het idee dat een persoon tot één natiestaat behoort niet langer overeind blijft (Castles 2002; Gupta & Ferguson 2002).

In het verleden verlieten migranten de ene natiestaat en vestigden zich in een andere. Daarmee verruilden ze ook grotendeels de normen, waarden en cultuur van de ene natiestaat voor die van de andere. De natiestaat gold als absolute macht (Lewellen 2002). Dit is niet langer het geval zo zegt socioloog Steven Castles (2002). Een migrant kan de nationaliteit hebben van het land waar hij of zij naar geïmmigreerd is, maar dit betekent niet dat de band met het land van herkomst daarmee verbroken is. Of dat de normen, waarden en cultuur van het land van herkomst ingeruild zijn voor die van het migratieland. Migranten refereren zelfs nog vaak aan het land van herkomst als thuis. Migratie is hiermee een continuüm geworden (Castles 2002).

Ten grondslag aan het idee van de natiestaat als absolute macht liggen essentialistische theorieën over het samenvallen van plaats en cultuur. Er zou een natuurlijke verbondenheid zijn tussen plaats en cultuur (Gupta & Ferguson 2002). Zo zou binnen deze theorieën alleen in Nederland Nederlandse cultuur te vinden zijn en alleen in Engeland Engelse cultuur. Door op deze manier naar de wereld te kijken, wordt de wereld verdeeld in 'hier en daar', 'wij en zij' en 'ik en de ander'. Er zijn duidelijke scheidingslijnen die samenvallen met de grenzen van natiestaten. Mondialisering heeft duidelijk gemaakt dat cultuur niet zo vastzit aan een bepaalde plaats, cultuur is niet een statisch gegeven. Natiestaten zijn onderling met elkaar verbonden en grenzen vervagen. Opvallend is, dat met het vervagen van grenzen en de erkenning van onderlinge verbondenheid tussen natiestaten, de ideeën hierover niet vervagen. Het idee van cultureel gescheiden plaatsen is nog altijd sterk (Gupta & Ferguson 2002).

Benedict Anderson's (2006) concept van *imagined communities* is zeer bruikbaar om te kijken naar de manier waarop plaats en cultuur met elkaar verbonden zijn. Anderson (2006) geeft in zijn boek *Imagined Communities* aan dat de leden van een

natiestaat elkaar nooit allemaal zullen ontmoeten, maar dat er toch sprake is van een gemeenschapsgevoel en verbondenheid met deze mensen. Het is hierbij niet noodzakelijk dat mensen zich binnen de grenzen van de natiestaat bevinden waar zij toe behoren om deel te zijn van de *imagined community*. Het bewust zijn van anderen die leven binnen die natiestaat is het belangrijkste. Het leven van anderen binnen de natiestaat waar iemand toe behoort houdt niet op, wanneer bijvoorbeeld een migrant die natiestaat verlaat (Anderson 2006). Anderson (2006) ziet taal als een van de belangrijkste middelen om een natie te kunnen verbeelden, dus om een *imagined community* te doen ontstaan. In latere hoofdstukken zal naar voren komen dat binnen de context van dit onderzoek de rol van taal niet zo groot lijkt te zijn.

Het gebruik van verbeelding wordt door migranten toegepast om hun thuisland op een andere plaats te reconstrueren (Gupta & Ferguson 2002). Het land van herkomst blijft op deze manier van grote betekenis in het leven van migranten (Espiritu 2003). Zo kunnen Nigeriaanse migranten die in Nederland wonen zich nog steeds Nigeriaans voelen en zich deel voelen van de Nigeriaanse *imagined community* zonder dat zij zich daar fysiek bevinden. Anderson (1991) spreekt ook over *long-distance nationalism*, hoewel de nadruk daarbij meer ligt op politieke activiteit. Binnen dit onderzoek ligt de nadruk echter op de sociale activiteit van migranten. Voor migrantenkerken geldt dat de politieke activiteit vrij laag is, het is meer het sociale vlak waar de activiteit van migrantenkerken zich op concentreert (Van der Sar & Visser 2006). Maar ook op het niveau van de kerk kan sprake zijn van een *imagined community*. Hoewel iedereen de leden van de eigen kerk kent, voelen zij zich ook verbonden met andere christenen die zij nooit gezien of nog nooit ontmoet hebben.

2.2 Identiteit

Antropoloog Thomas Hylland Eriksen zegt in zijn boek *Ethnicity and Nationalism* (2002) dat identiteit lange tijd genegeerd is door antropologen. Met name persoonlijke identiteit is onderbelicht gebleven, omdat het bij identiteit vooral gaat over wat er in mensen leeft en niet tussen mensen. De laatste tijd is er echter meer aandacht voor de studie naar identiteit gekomen, dit geldt dan voornamelijk voor sociale identiteit.

Volgens Eriksen (2002: 60) betekent identiteit hetzelfde zijn als jezelf en ook anders zijn dan anderen. Identiteit gaat over wie iemand is en tegelijkertijd over wie

diegene niet is - identiteit wordt mede bepaald door anderen, degene die iemand niet is. De sociale identiteit gaat over de groep waartoe iemand zichzelf rekent en wordt geconstrueerd in relatie tot anderen. Deze identiteit is exclusief en niet iedereen kan er toebehoren, er zitten grenzen aan (Eriksen 2002). Sociale identiteit bestaat op basis van verschillen, door op een bepaalde manier, zoals cultureel, etnisch of nationaal, anders te zijn ontstaat er een basis voor solidariteit en het behoren tot die groep (Holland, Fox & Daro 2008: 97). Transnationale identiteit is hier ook een voorbeeld van, hierbij wordt aan een transnationale gemeenschap identiteit ontleend (Castles 2002).

Hoewel identiteit constant in beweging is en verandert, is het niet zo dat identiteit onwillekeurig wordt geconstrueerd. Het veranderende kader waarbinnen identiteit geconstrueerd wordt is namelijk wel ingebed in de geschiedenis, cultuur, taal, klasse, lokale omgeving, gemeenschap en politiek van personen (Espiritu 2003: 12).

Vaak werd aangenomen dat identiteit verbonden is aan een bepaalde plaats, voortkomend uit de lange tijd aangenomen theorie dat cultuur en plaats ook een natuurlijke verbondenheid hebben (Rapport & Dawson 1998). Als eerder gezegd is onder invloed van mondialisering duidelijk geworden dat samenlevingen niet zo strikt gescheiden zijn van andere samenlevingen met ieder een eigen set aan normen en waarden en cultuur. Dit is ook van invloed op de constructie van sociale identiteit. Mensen hebben een veel breder scala aan culturele bronnen van waaruit zij hun identiteit kunnen construeren en zijn daarin ook meer bewust en actiever in de constructie van hun sociale identiteit (Rapport & Dawson 1998). Aan de andere kant merken Gupta & Ferguson (2002) als ook Olwig (2007) wel op dat door de vervaging van grenzen tussen verschillende culturen, mensen juist meer de neiging krijgen om die grenzen weer op te trekken als een soort van verdediging voor het behoud van de eigen cultuur. Belangrijkste punt is dat identificatie dus lang niet altijd meer aan de hand van de natiestaat gaat, maar dat nationalisme en de natiestaat wel een belangrijk referentiekader blijven. Espiritu (2003) zegt ook dat identiteit nog steeds wordt geconstrueerd binnen de natiestaat waarin iemand leeft en die natiestaat oefent macht uit en heeft een niet te verwaarlozen invloed op diegenen die zich binnen haar grenzen bevinden.

2.3 Transnationalisme

Het leven van migranten valt vaak niet meer binnen de grenzen van één natiestaat, hun levens zijn grensoverstijgend, oftewel transnationaal geworden. Een migrant als transnationalist gaat slechts tijdelijke bindingen aan met plaatsen en kan zich gemakkelijk over grenzen bewegen. Transnationalisme kan betrekking hebben op de sociale, politieke, economische en culturele belangen van een persoon (Castles 2002; Espiritu 2003; McAuliffe 2007; Olwig 2007). In deze paragraaf worden drie visies op transnationalisme verder uitgewerkt. Socioloog Steven Castles (2002) en antropologen Yen Le Espiritu (2003) en Karen Fog Olwig (2007) hanteren verschillende perspectieven op transnationalisme die elkaar niet hoeven uit te sluiten, zoals ook binnen dit onderzoek naar voren is gekomen. Castles (2002), Espiritu (2003) en Olwig (2007) bieden verschillende manieren om naar de transnationale levens van migranten te kijken.

2.3.1 Transnationalisme als tegenstrijdige categorie

Castles (2002: 1157) ziet transnationalisme als de nieuwe vorm om aan te geven hoe het zit met het 'ergens toebehoren' bij migranten. Transnationalisme geeft aan dat identiteit niet primair verbonden is met een specifieke plaats of natiestaat. De levens van migranten vallen niet langer binnen de grenzen van één natiestaat en de manier waarop naar de levens van migrantengroepen gekeken wordt moet daarom veranderen. Er is behoefte aan een nieuw perspectief dat daar wel ruimte voor biedt; transnationalisme. Transnationale gemeenschappen zijn hierbij de nieuwe kaders van toebehoren en de kaders waar migranten identiteit aan ontleen (Castles 2002).

Transnationale identiteit heeft veelal een hybride karakter en is een complexe en tegenstrijdige identiteitsvorm (Castles 2002: 1158). Castles (2002: 1158) ziet twee vormen van transnationale identiteit waartussen spanning is. Aan de ene kant wordt transnationale identiteit gezien als hybride en ligt het niet ergens in vast, migranten overstijgen culturele grenzen en bouwen zo zelf meerdere, hybride identiteiten. Aan de andere kant kan het ook zo zijn dat transnationale identiteit vooral etnisch van karakter is en dat migranten zich identificeren met mensen met dezelfde etniciteit, onafhankelijk van de plaats waar zij zich bevinden.

Castles (2002) concludeert dat transnationale identiteit over het algemeen erg tussen deze twee vormen in ligt. Migrantengroepen hebben een wisselende identiteit die niet

ergens in vast ligt en vaak tegenstrijdigheden bevat. Ze moeten hun identiteit, meer dan anderen, actief construeren in onderhandeling met de sociale omgeving waarin zij zich bevinden (Castles 2002).

Castles (2002) signaleert daarnaast de verbondenheid van migranten met de lokale context. Migranten als transnationalisten mogen dan niet per se loyaliteit aan een specifieke plaats tonen, ze hebben wel behoefte aan een bepaalde mate van politieke stabiliteit, economische vooruitzichten en sociaal welzijn op de plaats waar zij zich bevinden (Castles 2002: 1159).

2.3.2 Kritisch transnationalisme

Espiritu (2003: 3) definieert transnationalisme als de *back-and-forth* stroom van mensen, ideeën en kapitaal. Een transnationalistisch perspectief op migratie betekent dat er over de grenzen van natiestaten heen gekeken moet worden. De grenzen van de natiestaat komen zelden overeen met de sociale, politieke, culturele en economische aspecten van het dagelijks leven van migranten. Wanneer dan vanuit transnationalistisch perspectief naar migranten wordt gekeken moet er aandacht worden geschonken aan deze transnationale schaal waarop het leven van migranten plaatsvindt. Plaats is hierbij niet meer een op zichzelf staand iets, maar maakt deel uit van een mondiaal netwerk. Plaats is niet langer puur geografisch en fysiek (Espiritu 2003). Tegelijkertijd is de huidige wereld niet een soort glorieuze hybride, complexe mix, er zit systematiek in. De wereld is niet een ongestructureerde, grenzeloze ruimte (Espiritu 2003: 4).

Zoals gezegd signaleert Castles (2002) het belang van de lokale context waarin migranten zich bevinden. Espiritu (2003) gaat daar dieper op in. Transnationalisme lijkt tot een soort toverwoord te worden, dat als verklaring voor alle aspecten van het leven van migranten wordt gehanteerd. Espiritu (2003) bekritiseert echter een te eenzijdige benadering van migratie. De intentie van veel migranten is om op termijn terug te keren naar het land van herkomst, in de praktijk gebeurt dit echter weinig. Ook al zijn er banden met het land van herkomst op politiek, economisch, cultureel en sociaal vlak, de meeste migranten keren niet terug naar het land van herkomst. Er wordt te groot belang gehecht aan transnationalisme en te weinig gekeken naar het vaak permanente verblijf van migranten in het bestemmingsland (Espiritu 2003). Hoewel Castles (2002) wel het belang ziet van de lokale context, kan vanuit Espiritu (2002) opgemerkt worden dat

Castles (2002) transnationalisme ziet als dé manier om naar het leven van migranten te kijken. Een kritischere benadering is beter op zijn plaats.

Voor Espiritu (2003) is het transnationale aspect van het leven van migranten net zo belangrijk als de nationale politiek en cultuur van het bestemmingsland waar zij leven. Migranten leven namelijk nog altijd binnen de grenzen van de natiestaat waar zij zich bevinden, waar zij in contact komen met andere mensen, hun identiteit construeren en hun rechten uitoefenen. Hoewel migranten, als transnationalisten, grenzen overstijgen en zich vaak niet verbonden voelen met een specifieke plaats, is het niet zo dat ze helemaal los van de natiestaat staan. De natiestaat oefent wel macht op hen uit en legt hen verschillende identiteitscategorieën op. De strategie die migranten gebruiken om zichzelf in de wereld te plaatsen is niet alleen een kwestie van eigen keuze, maar wordt significant beïnvloedt door de fysieke plaats - de lokale context - waar de migrant zich bevindt. Identiteit is zo een proces van zelfdefiniëring en gedefinieerd worden door de natiestaat en de wereld (Espiritu 2003).

Migranten passen niet zomaar in de nieuwe samenleving, wanneer ze in het bestemmingsland komen veranderen ze de plaats daar en creëren ze nieuwe plaatsen. Deze plaats is de transnationale plaats, waarin zij zich bewegen. Van hieruit moet volgens Espiritu (2003) migratie bestudeerd worden. Hier zijn de tegenstellingen, spanningen en onzekerheden die karakteristiek zijn voor het leven van migranten zichtbaar.

2.3.3 Transnationalisme vanuit sociale netwerken

Olwig (2007) signaleert een opleving van identificatie van migranten met het land van herkomst en de culturele identiteit die daarbij hoort. Een gevolg hiervan is dat in migratiestudies veel aandacht is gekomen voor de plaats die het land van herkomst inneemt in het leven van migranten en de transnationale identiteit die een groot aantal migranten heeft. Olwig (2007) heeft net als Espiritu (2003) de opvatting dat transnationalisme als concept te veel wordt toegepast. Transnationalisme is een belangrijk concept, maar hier moet niet op worden blind gestaard. Om een goed begrip te krijgen hoe het transnationale leven van migranten eruit ziet, moet volgens Olwig (2007) gekeken worden naar de sociale relaties die migranten hebben. Door te kijken naar de sociale netwerken van migranten is het mogelijk om inzicht te krijgen in relaties tussen individuen - niet tussen instituten of andere collectiviteiten (Olwig 2007: 10).

Natiestaten hebben duidelijke grenzen, regels over burgerschap en ideologieën over gedeelde identiteit. Sociale relaties hebben dat niet. Als migranten sociale netwerken ontwikkelen die grensoverschrijdend, transnationaal, zijn dan gebeurt dit niet bewust, het is een gevolg van het kennen van mensen in het land van herkomst en het bestemmingsland. Migratie is daarmee niet te omschrijven als het verhuizen van de ene natiestaat naar de ander, de sociale relaties die migranten hebben bepalen waar zij heen gaan. Het is in deze sociale relaties dat migranten kennis opdoen over mogelijke migratiebestemmingen en manieren om er te komen. Sociale relaties hebben dus grote invloed op de migratie (Olwig 2007).

Door migratie veranderen sociale relaties, ze vinden plaats over grote afstand en met verloop van tijd worden er ook nieuwe relaties opgebouwd in het bestemmingsland. Het belang dat gehecht wordt aan het land van herkomst en het bestemmingsland hangt samen met de sociale relaties die gevormd worden. Het land van herkomst zal belangrijk blijven en een plaats waarmee men zich identificeert, zolang migranten sterke sociale relaties hebben met personen in het land van herkomst. Worden sociale relaties in het bestemmingsland uitgebreider en sterker dan zal de band met het land van herkomst afnemen (Olwig 2007). Olwig (2007) heeft net als Castles (2002) en Espiritu (2003) aandacht voor de lokale context van migranten. Volgens Olwig (2007) moet de lokale context aan de hand van sociale relaties die mensen hebben bestudeerd worden. Binnen dit onderzoek biedt de theorie van Olwig (2007), het kijken naar sociale relaties, een bruikbaar handvat om de schaal waarop de levens van leden van HFGI zich afspeelt te bestuderen.

2.4 Transnationalisme, religie en identiteit

Religie is cultureel universeel, het is in iedere cultuur terug te vinden, zij het binnen iedere cultuur op andere wijze. Religie komt tot uiting binnen een groep mensen die hetzelfde geloof delen in bovennatuurlijke krachten, machten en wezens en regelmatig samenkomen om te aanbidden en rituelen uit te voeren. Religie is gemeenschappelijk, wordt gedeeld en uitgevoerd, het brengt emoties teweeg en geeft betekenis (Kottak 2006: 280).

Religie heeft iets 'absoluuts' over zich (Baumann 1999: 21), het kan namelijk zo gebracht worden alsof religie objectieve en vastliggende verschillen tussen mensen

bepaald. Religie gaat over zaken als leven en dood, goed en slecht en in die zin gaat het in religie ook over absolute dingen. Een gevolg van het absolute karakter van religie is dat mensen op basis daarvan zaken gaan claimen en scheidingslijnen aanbrengen tussen hen en anderen (Baumann 1999). Baumann (1999) zegt dat in werkelijkheid de grens tussen religie en de rest van de sociale wereld niet zo strikt is, maar eerder vaag. Binnen de grenzen van religies is ook grote flexibiliteit en ruimte voor verandering. Religie kan een kader bieden waar sociale identiteit aan verleent wordt, maar dit kader hoeft dus niet zo strak en absoluut begrensd te zijn als wel wordt aangenomen Baumann (1999).

Toch lijkt het absolute karakter van religie nog steeds aanwezig te zijn, bijvoorbeeld bij migranten die in het land waar zij naartoe migreren hun religie voortzetten binnen het kader van een immigrantenkerk. Tegelijkertijd geeft dit ook het flexibele en veranderlijke karakter van religie weer, religie is niet gebonden aan een vaste plaats en kan in verschillende vormen overleven.

Brodwin (2003) ziet specifiek in pinksterkerken de rol die religie kan spelen bij de constructie van transnationale identiteit. Pinksterkerken bieden een gemeenschap die een duidelijke scheiding aanbrengt tussen de kerk aan de ene kant en de wereld daarbuiten aan de andere kant. Hierdoor vormt de kerk een referentiekader met duidelijk grenzen, wat voor migranten prettig is bij het bepalen van hun plaats in de wereld (Brodwin 2003). In de visie van Brodwin (2003) is het absolute karakter dat Baumann (1999) aan religie toeschrijft dus wel terug te vinden. Ook HFGI is een pinksterkerk, die zoals later beschreven zal worden scheidingslijnen aanbrengt.

D'Alisera (2001) ziet dit anders. Hoewel ze ook een rol voor religie ziet weggelegd bij de constructie van transnationale identiteit door migranten, ziet ze dit in minder absolute termen als Brodwin (2001). Zij beschrijft hoe islamitische migranten uit Sierra Leone in de Verenigde Staten hun religie gebruiken om hun transnationale identiteit tot uiting te brengen door gebruik te maken van allerlei goederen die refereren naar de islam, zoals bumperstickers. Deze religieuze goederen worden gebruikt om aan iedereen die ze zien te vertellen wie zij zijn, zowel aan anderen als ook aan zichzelf. Doel van deze religieuze goederen is het opnieuw construeren van hun identiteit in een nieuwe context. Het is een manier van omgaan met het gevoel van cultureel en fysiek op een andere plaats te zijn, het gebruik van religieuze goederen is een manier om deze soms verwarrende ervaringen te ordenen (D'Alisera 2001). Hagan

& Ebaugh (2003) stippen dit punt ook aan, zij stellen dat migranten gebruik van religie maken in situaties waarover weinig controle wordt ervaren.

Ook Hunt (2002) ziet de rol van religie in de constructie van transnationale identiteit. Religie is een hulpmiddel bij het actief construeren van identiteit. Sociale variabelen als klasse en etniciteit bepaalden vroeger de kaders voor het vormen van een religieuze gemeenschap als een soort van toegeschreven religieuze status. Hoewel deze kaders niet heel veel verandert zijn, lijkt er nu veel bewuster voor bijvoorbeeld een religieuze gemeenschap op basis van etniciteit gekozen te worden, die keuze is als het ware onderdeel van de constructie van identiteit (Hunt 2002: 149).

2.5 Immigrantenkerken

In de grote steden is de immigrantenkerk een steeds meer voorkomend fenomeen. In Nederland wonen naar schatting zo'n 650.000 migrantenchristenen (van der Sar & Visser 2006). Een aanzienlijk deel van deze christelijke migranten, afkomstig uit Azië, Afrika, Midden- en Zuid-Amerika, sluit zich niet aan bij een Nederlandse kerk, maar vormt een zogenaamde immigrantenkerk. In een nieuw land vormt de 'eigen kerk' een plaats waar men zich thuis kan voelen. Een sociaal netwerk voor hulp en opvang van waaruit allerlei initiatieven worden genomen, onder andere op het gebied van onderwijs en toegang tot de arbeidsmarkt (van der Sar & Visser 2006).

Immigrantenkerken zijn er in verschillende stromingen, zoals de zogenaamde pinksterbeweging. Brodwin (2003) beschrijft pinkstergemeenten die zijn ontstaan in de Haïtische diaspora en heeft het hierbij ook over de pinksterbeweging in het algemeen. Brodwin (2003) geeft, zoals eerder gezegd, aan dat de leiding van pinksterkerken de grens tussen de mensen in de kerk en degenen daarbuiten aanscherpt en benadrukt. Wanneer iemand zich aansluit bij een christelijke gemeenschap, niet alleen een pinksterkerk, dan biedt die gemeenschap een nieuw referentiekader en een plaats waaraan identiteit ontleend kan worden (Brodwin 2003).

2.6 Besluit

In de afgelopen decennia is de manier waarop naar migranten en migratie gekeken wordt sterk veranderd. Deze verandering heeft plaatsgevonden in de context van

mondialisering, waarbij duidelijk werd dat cultuur en natiestaat lang niet altijd samenvallen. Het leven van migranten is zich steeds meer over grenzen heen gaan afspelen.

Wanneer migranten onderwerp van studie zijn, moet gekeken worden naar de verschillende niveaus waarop het leven van migranten zich afspeelt. Hierbij moet echter niet blindgestaard worden op de transnationale schaal van migrantenlevens. Ook de lokale context is van belang en sociale relaties kunnen hierbij inzicht verschaffen. Een migrantenkerk bevindt zich ook in een lokale context, in dit geval Rotterdam. Mensen die deze kerk bezoeken wonen in wijken waar zij anderen ontmoeten die van een andere nationaliteit zijn. Een immigrantenkerk, in dit onderzoek een pinksterkerk, kan een sterk referentiekader vormen voor het construeren van identiteit. De kerk biedt een veilige plaats en een sociaal netwerk in het nieuwe land.

Religie kan een sterk houvast bieden voor migranten. Het helpt hen bij het omgaan met het zich bevinden op een nieuwe plaats en de onzekerheden die migratie met zich meebrengt. Religie vormt ook een hulpmiddel bij het reconstrueren van identiteit, zoals ook in de volgende hoofdstukken zal blijken.

3 | Context van het onderzoek

Het uit donkerbruine bakstenen opgetrokken gebouw van de Prinsenkerk geeft geen enkele aanwijzing voor het kleurrijke gezelschap dat zich iedere zondag binnen de muren bevindt. In de zaal die haaks ligt ten opzichte van het hoofdgebouw komen de leden van Heritage Full Gospel International Church zondagsmiddags samen. Iedereen die deze zaal binnengaat wordt begroet door pastor Nana.

Binnen in de zaal worden knaloranje plastic stoelen in rijen neergezet. Voor het podium wordt een hoogpolig donkerrood tapijt uitgerold waarop een glazen standaard wordt neergezet. Voor de standaard wordt een grote bos nepbloemen geplaatst.

Muziekinstrumenten worden op het podium gezet, evenals een aantal palmen in emmers die als pot dienen. Iemand geeft aanwijzingen bij het ophangen van banieren achter het podium, ze hangen scheef. Op de banieren zijn teksten, in goud op genaaide letters, te lezen als *The love of Christ* en *King of kings*.

Ondertussen druppelen de eerste mensen binnen, een even bont gezelschap als de zaal die zojuist is omgetoverd in een kerk. Een enkeling draagt traditionele Afrikaanse kleding, felgekleurde en bedrukte stof met ingewikkelde patronen erop. Een oudere vrouw draagt een shirt met in grote letters 'Suriname' erop.

Als alle microfoons en versterking tenslotte aangesloten zijn, worden de aanwezige mensen welkom geheten door een donkere man in pak:

'Welcome in the house of the Lord!'

3.1 Afrikaanse migranten als een nieuwe migrantengroep

Migranten uit Afrika vormen binnen Nederland een relatief nieuwe migranten groep, waar nog niet zo veel onderzoek naar gedaan is. Er is dus ook weinig over bekend.

Mazzucato (2008) deed dit wel en heeft zich daarbij gericht op Ghanese migranten in Nederland. Ghanese migranten, als ook migranten uit andere West-Afrikaanse landen als Nigeria, komen om economische redenen naar Nederland. Ze willen hier een betere baan vinden of een opleiding volgen om het perspectief op een goede baan te vergroten. Daarnaast is deze migrantengroep vrij jong, ze komen naar Nederland aan het begin van hun werkjaren (eerste generatie) of zitten op de middelbare school (tweede generatie). In vergelijking met de gastarbeiders die al in een eerdere periode naar Nederland migreerden is de situatie die ze in Nederland aantreffen veranderd. De meeste

Afrikaanse migranten krijgen te maken met een samenleving en regering die hen buiten Nederland wil houden en veel van hen bevinden zich dan ook illegaal in Nederland (Mazzucato 2008).

Bezien vanuit Afrika is migratie een familie strategie waarbij wordt geïnvesteerd in één lid van de familie, wat uiteindelijk moet resulteren in een beter leven voor de gehele familie. Vaak gaat het hierbij om de oudste zoon van de familie, er wordt in zijn opleiding in het buitenland geïnvesteerd (Castles 2002). West-Afrikaanse migranten hebben ook vaak het idee dat wanneer ze migreren, ze uiteindelijk weer terug zullen keren naar het land van herkomst. In de realiteit blijkt echter dat het langer duurt dan voorzien om genoeg geld te verdienen en terug te keren. Daarbij komt dat West-Afrikaanse migranten zich in de leeftijd bevinden waarop ze trouwen en kinderen krijgen. Om te investeren in de toekomst van deze kinderen blijven migranten ook langer in Nederland, zodat de kinderen een goede opleiding krijgen. (Mazzucato 2008).

3.2 Immigrantenkerken in Nederland

In Nederland wonen, als eerder gezegd, naar schatting zo'n 650.000 christelijke migranten en vaak sluiten zij zich aan bij een immigrantenkerk (Van der Sar & Visser 2008). Immigrantenkerken in Nederland is een relatief nieuw fenomeen, iets van de laatste twintig jaar ¹, en voornamelijk in de grote steden komen ze steeds vaker voor. Immigrantenkerken zijn er in veel verschillende vormen en stromingen, zo zijn er immigrantenkerken met migranten van één specifiek land, maar ook met een grote verscheidenheid aan nationaliteiten. Naast nationaliteit is er een grote verscheidenheid aan soorten migrantenkerk, zoals pinksterkerken en evangelische kerken.

Immigrantenkerken hebben in de eerste plaats een religieuze functie, maar daarnaast is ook de sociale functie zeer belangrijk. De immigrantenkerk vormt een plek waar migranten elkaar kunnen ontmoeten en waar ze dingen, waar ze hier in Nederland tegen aanlopen met elkaar kunnen delen. De immigrantenkerk vormt een sociaal netwerk waar op terug gevallen kan worden (Van der Sar & Visser 2008).

¹ <http://www.skinkerken.nl/index.php?id=7> geraadpleegd op 22 juni 2010

3.3 Heritage Full Gospel International; een immigrantenkerk in Rotterdam

De onderzoeksgroep voor dit onderzoek bestaat uit de leden van een immigrantenkerk in Rotterdam. Rotterdam is een multiculturele stad, waarvan iets minder dan de helft van de bevolking allochtoon is (COS 2010). In 2009 migreerden 12.000 mensen naar Rotterdam, waarvan 5150 afkomstig uit niet-westerse landen. Hierbij kwamen ruim 1000 mensen uit Afrika (CBS 2010).

Dit onderzoek heeft plaatsgevonden in Heritage Full Gospel International Church (HFGI), een immigrantenkerk waarin immigranten zitten die uit verschillende, vooral Afrikaanse, landen komen. HFGI valt binnen de zogenaamde pinksterbeweging. HFGI heeft geen eigen kerkgebouw en houdt haar kerkdiensten daarom in het gebouw van een andere kerk, de Prinsenkerk. De activiteiten die doordeweeks georganiseerd worden vinden plaats bij mensen thuis en in een cultureel buurthuis. De verschillende locaties waar activiteiten georganiseerd worden door HFGI bevinden zich verspreid over Rotterdam en Schiedam.

HFGI heeft ongeveer vijftig leden, afkomstig uit verschillende landen. Het grootste deel, meer dan de helft, is afkomstig uit West-Afrika en dan in het bijzonder uit Nigeria. Daarnaast is er een deel afkomstig uit Suriname en een deel uit de Nederlandse Antillen. Er zijn twee Nederlandse leden, van deze twee Nederlandse leden is er één vrouw getrouwd met een Afrikaanse man. Met het voortduren van het onderzoek bleek dat er veel familiebanden zijn tussen de leden. Alle leden vallen binnen de onderzoeksgroep en waren in principe geschikt als informant, maar ik ben voornamelijk met de Afrikaanse en Surinaamse leden opgetrokken, omdat dit de meest actieve groep vormt binnen HFGI. Tijdens het veldwerk heeft de focus gelegen op deze actieve leden van HFGI, een groep van voornamelijk Nigeriaanse afkomst. De gegevens die gepresenteerd worden in de volgende hoofdstukken hebben dan ook in de eerste plaats betrekking op deze groep actieve leden en zijn niet representatief voor de gehele immigrantenkerk.

4 | **A way of life** Het belang van religie

'Zijn jullie klaar om God te aanbidden?' vraagt Riet, een geblondeerde vrouw met een zonnebankbruine huid. Haar vraag wordt beantwoord met een luid 'Amen' vanuit de zaal.

'We gaan vanmiddag God groot maken, amen?'

'Amen!'

'Prijs de Heer, amen?'

'Amen!'

'Onze God is een grote God, amen?'

'Amen!'

Degene achter het drumstel tikt af en zet een stevig ritme in. Hierop staan de leden van HFGI op uit hun stoelen. Een enkeling heeft een tamboerijn meegenomen en ondersteunt daarmee het ritme van de drum. Dansend op hun plaats zetten de leden onder leiding van Riet hun lied in: *'Our God is a good God, yes He is!'*

In dit hoofdstuk zal het belang van religie voor de leden van HFGI aan de orde komen en de manier waarop religie door hen wordt vorm gegeven. Dit alles zal in verband worden gebracht met de literatuur en theorie die in hoofdstuk twee aan bod zijn gekomen.

4.1 *Voorspoed en zegening*

Het christendom en christen zijn, heeft binnen HFGI alles te maken met voorspoed in je leven. Door God te dienen en hem gehoorzaam te zijn zal hij je zegenen. Een voorbeeld daarvan is het geven van geld, wanneer je geld geeft zal hij je zegenen:

'Collectetijd - zegentijd!' ²

'Come get your blessing!' ³

Het geven van geld, zoals ook in bovenstaande citaten naar voren komt, wordt direct in verband gebracht met zegening. Geef je geld aan God, dan zal hij je problemen oplossen en je vermogen vermeerderen. Pauline vertelde dat zij dit in haar leven heeft meegemaakt. Pauline was op zoek naar een huis, maar kon steeds geen geschikte woning vinden. Toen ze opnieuw voor een huis ging kijken sprak het haar in eerste instantie niet aan. Ze vertelde de huurvereniging dat ze het huis niet wilde hebben. Later

² Uitspraak die gedaan wordt door degene die de leiding heeft over de collecte

³ Uitspraak die gedaan wordt door degene die de leiding heeft over de collecte

die week kreeg Pauline spijt van haar beslissing en belde de huurvereniging met het verzoek of ze het huis alsnog kon krijgen. Er werd haar verteld dat het huis ondertussen aan iemand anders gegeven was. Paulines reactie op dit nieuws was gebed. Ze vertelde dat ze naar God ging bidden en Hem eraan herinnerde dat ze altijd haar geld aan God had gegeven en nooit iets voor Hem achter had gehouden. Door God eraan te herinneren dat ze altijd trouw was geweest in het geven van geld, durfde ze Hem te vragen of hij dit huis aan haar wilde geven. Een week nadat Pauline had gehoord dat het huis naar iemand anders was gegaan belde de huurvereniging om te zeggen dat die persoon er van af had gezien en dat het huis voor Pauline was. Voor Pauline stond dit in direct verband met haar trouw in het geven van geld. Dit voorbeeld illustreert de link die gelegd wordt tussen het geven van geld en voorspoed in je leven.

Het geven van geld is slechts één manier waarop iemand God kan dienen. In de prediking wordt er ook veel nadruk gelegd op de voorspoed die is weggelegd voor degenen die God dienen. Achter ieder succes dat behaald wordt zit God. Zo vertelt pastor Nana dat hij eens een lekke band kreeg onderweg van Lagos naar Benin. De weg waarover ze reden was slecht en hobbelig en ze hadden gemakkelijk kunnen verongelukken toen ze een lekke band kregen. Dit gebeurde echter niet, de auto kon gewoon aan de kant van de weg gezet worden. De reden dat er geen ongeluk gebeurde, waar dat bij anderen - niet christenen - wellicht wel gebeurd zou zijn, was dat pastor Nana in de auto zat en dat God met hem was.

Religie kan een houvast bieden in tijden van onzekerheid en in situaties waarover weinig controle wordt ervaren (Hagan & Ebaugh 2003). De nadruk op zegening en voorspoed kan in verband worden gebracht met de migratiegeschiedenis van de leden. Het is misschien juist de migratie waardoor dit soort prediking hen zo aanspreekt. Tijdens een Bijbelstudie avond veranderde de Bijbelstudie al snel in een gesprek over de moeilijkheden en frustraties die de aanwezige leden ervaren over hun migratie. Bert vertelde bijvoorbeeld dat hij Nigeria verliet als bijna afgestudeerd advocaat. Nu, bijna twintig jaar later, is hij werkloos en moet zijn vrouw fulltime werken in een fabriek. Ook anderen ondervinden meer moeite met het vinden van werk en het opbouwen van hun leven dan zij van tevoren bedacht hadden. In al deze onzekerheid en moeite die migratie met zich heeft meegebracht biedt religie een houvast. De algemene boodschap die doorklinkt in alle prediking is dat door op God te vertrouwen en hem te dienen je

leven ten goede zal veranderen. Zoals ook door D'Alisera (2001) naar voren wordt gebracht, biedt religie houvast in situaties waarover weinig controle wordt ervaren.

4.2 Expressie van religie

'Now, we're going to pray that every stronghold against your family will move. We'll release fire on them. Begin to pray in Jesus name! Begin to pray! Begin to pray!'

De aanwezige leden van Heritage Full Gospel International church staan op en beginnen al bidden heen en weer te lopen. Een enkeling zet zijn gebed met handgebaren kracht bij. Iedereen bidt hardop, dat wil zeggen, door elkaar heen schreeuwend. Sommigen herhalen bepaalde woorden steeds weer op een nog hoger volume.

Er zijn ook twee kinderen. Een meisje met kunstig gevlochten haar, die haar stoel als tekentafel gebruikt en een jongetje met een bril op die zijn ogen twee keer zo groot doet lijken. Het jongetje heeft een fototoestel en probeert daarmee de binnenkant van zijn mond te fotograferen.

De kinderen lijken zich niets aan te trekken van de volwassenen om hen heen, die zo hard aan het bidden zijn dat er straks wellicht echt vuur uit de hemel komt.

Bovenstaand fragment beschrijft willekeurig een woensdagavond, de zogenaamde *prayernight*. Dit fragment bevat een tweetal elementen die tekenend zijn voor de manier waarop religie op collectieve wijze geuit wordt. Ten eerste is dat de herhaling van woorden. Degene die predikt herhaalt veel van wat hij zegt en vraagt daarbij ook om reactie en herhaling van de leden zelf. Ook leden zelf herhalen woorden in bijvoorbeeld hun gebed. Ten tweede is er het volume waarop niet alleen de herhaling plaatsvindt, maar alles wat gezegd of gezongen wordt.

Het gebruik maken van herhaling en het letterlijk overschreeuwen van dingen kan gezien worden als een manier waarop de leden zichzelf in de wereld plaatsen. Religie heeft voor hen een absolute betekenis en biedt zekerheid. Door een uiterst expressieve wijze van religiebeleving laten zij zichzelf en anderen zien wie ze zijn in hun religie. Religie wordt gebruikt om met het zich bevinden op een nieuwe plaats om te gaan, zoals ook D'Alisera (2001) dat laat zien in haar onderzoek naar islamitische migranten in de Verenigde Staten. Daarnaast is ook dit een manier waarop er een gemeenschapsgevoel wordt gecreëerd, waar zoals uitgebreider op in wordt gegaan in hoofdstuk zeven.

De persoonlijke vormgeving van religie is anders. Bij de persoonlijke vormgeving ligt de nadruk op wat je doet. Op de vraag hoe iemand vorm geeft aan zijn geloof werden over het algemeen twee soorten antwoorden gegeven. Bij de eerste soort wordt een opsomming gegeven van de taken die iemand in de kerk heeft, zoals zorgen voor koffie en thee na afloop van de kerkdienst of meezingen in het koor. Pastor Nana vertelde dat dit een belangrijk deel is van het leven van een christen. Degene die taken doen in de kerk, zullen daarvoor gezegend worden. Het maakt daarbij niet uit of je vooraan in de kerk meezingt in het koor of dat je de toiletten schoonmaakt.

De tweede soort antwoorden ligt op een ander niveau. Hierbij gaat het veel meer om de dagelijkse vormgeving. Frida vertelde bijvoorbeeld dat ze een voorbeeld wil zijn voor anderen:

‘Er zijn veel aspecten om vorm te geven aan je geloof. Als ik één aspect mag noemen, de kinderen en de kleinkinderen. Vanmorgen nog heb ik er over gebeden dat wij een licht mogen zijn voor onze kinderen en kleinkinderen en de omgeving. Waar je ook bent op je werk en wie je tegenkomt of wat dan ook’.⁴

Nola, een oudere vrouw die uit Sint-Maarten komt, heeft een soort Bijbelschool aan huis voor kinderen. De hele week door komen er kinderen bij haar thuis. Ze biedt deze kinderen een soort naschoolse opvang en tegelijkertijd verteld ze heb verhalen uit de bijbel. Ook Aaron ging verder dan een plenaire bespreking van alle taken die hij doet binnen de kerk. Zijn uitspraak vat eigenlijk samen wat anderen mij ook verteld hebben:

‘Het christendom is geen religie het is een levensstijl, een *way of life*’.⁵

4.3 Besluit

In dit hoofdstuk is een beeld geschetst van de wijze waarop religie wordt vormgegeven door de leden van HFGI. Hierin is naar voren gekomen dat deze migrantenkerk veel nadruk legt op zegening en voorspoed, voortkomend uit het dienen van God. Geld geven is een voorbeeld van het dienen van God en het geven van geld wordt in verband gebracht met zegening in je leven. De nadruk op voorspoed en zegening kan gezien

⁴ Interview met Frida op 6 april 2010

⁵ Gesprek met Aaron na afloop van de kerkdienst op 14 februari 2010

worden als een manier van omgaan met onzekerheid die veel leden, als migranten, ervaren in hun dagelijks leven.

Het tweede punt dat in dit hoofdstuk naar voren kwam is de expressie van religie. De manier waarop religie geuit wordt kan gezien worden als een manier om zichzelf in de wereld te plaatsen. Een wereld die onzeker is en waarover weinig controle wordt ervaren. Dit komt vooral naar voren in de collectie wijze waarop religie geuit wordt, waarbij veel gebruik wordt gemaakt van herhaling. De persoonlijke invulling van religie heeft meer te maken met een manier van leven en heeft betrekking op het dagelijks leven van leden.

In het volgende hoofdstuk zal aandacht worden geschonken aan de plaats die het land van herkomst inneemt in het leven van de leden van HFGI.

5 | Home is home

De plaats van het land van herkomst

'Pastor, would you like something to eat?'

Pastor Nana antwoordt bevestigend, waarop Laura naar de keuken verdwijnt. De Bijbelstudie van vanavond is zojuist afgelopen, maar dat is geen reden om naar huis te gaan. Laura zet een bord met rijst en een bruine saus met brokken vlees erin in de magnetron. Ondertussen zijn Bert en pastor Nana druk in gesprek over de laatste politieke ontwikkelingen in Nigeria. Op de achtergrond staat de televisie aan, op het enorme scherm is een Nigeriaanse soap te zien. De muren van het huis van Bert en Laura zijn gedecoreerd met fotolijstjes met daarin foto's van mensen, uitgedost in nationale kleding, Nigeriaanse nationale kleding.

Laura komt aangelopen met een dampend bord met eten.

'African food,' zegt ze glimlachend. Terwijl pastor Nana het bord op schoot neemt en begint te eten, vraag ik me bijna af of ik nou in Nederland of in Nigeria ben.

Het land van herkomst is tijdens mijn onderzoek een dankbaar gespreksonderwerp gebleken. Mensen vertelden graag over het land waar zij vandaan komen, niet alleen aan mij maar ook aan elkaar. Door te kijken naar de verschillende manieren waarop het land van herkomst aanwezig is in het leven van de leden en door naar de sociale relaties te kijken zal duidelijk worden wat precies de plaats is van het land van herkomst in het leven van de leden van HFGI.

5.1 Overal en nergens

Het land van herkomst is altijd dichtbij en tegelijkertijd ook heel ver weg. Het is vaak zichtbaar aanwezig in de huizen van mensen en in bepaalde gedragingen. Het is ook niet zichtbaar aanwezig, in de verbeelding van mensen.

5.5.1 Zichtbare aanwezigheid van het land van herkomst

Het zichtbare deel van het land van herkomst is met name terug te vinden in de huiselijke kring en ook in de kerk zelf. In de huiselijke kring weerspiegelen mediagebruik, eetgewoonten en foto's verbondenheid met het land van herkomst. Bij Bert en Laura thuis hangen meer dan vijftig foto's aan de muur met daarop familieleden

in Nigeria en foto's van hun eigen gezin in Afrikaanse kleding. Laura kookt vrijwel uitsluitend Afrikaanse gerechten, die veelal zonder bestek, met handen, gegeten worden. Pastor Nana, zelf ook afkomstig uit Nigeria, grapte af en toe dat Laura het eten zo pittig maakt. De vrouw van pastor Nana komt uit Sint Maarten en kookt veel minder pittig dan de Nigeriaanse gewoonte. In de metro ging het gesprek ook weleens over eten, waarbij iedereen elkaar lekker zat te maken over de beste gerechten uit 'hun' land.

Naast eetgewoonten is er, zoals gezegd, het mediagebruik. Zo staat de televisie bij Bert en Laura bijna altijd op een Nigeriaanse zender, waar van alles te zien is - van journaal tot soapserie. Alleen Edgar, de elfjarige zoon van Bert en Laura, wil nog weleens een Nederlandse zender aanzetten. Ook Pauline geeft aan geen andere muziek dan black gospel te luisteren. Ze heeft weleens andere muziek geprobeerd, maar vond daar niets aan.

In de kerk zelf is het land van herkomst van de migranten ook terug te vinden. In HFGI zitten leden met verschillende nationaliteiten, het is dan ook niet specifiek één land dat zichtbaar in de kerk aanwezig is. Voor de ramen van de kerk hangen bijvoorbeeld vlaggen van verschillende landen, waarbij het opvallend is dat de grootste vlag in het midden de Nederlandse vlag is. Verschillende leden, vooral vrouwen, komen op zondag in nationale kleding naar de kerk. Na de kerkdienst wordt er vaak nog wat gegeten, waarbij het eten dat gegeten wordt opnieuw een afspiegeling vormt van de verschillende nationaliteiten die in de kerk aanwezig zijn. Zo zijn de verschillende landen van herkomst op allerlei manieren zichtbaar aanwezig in de kerk.

5.5.2 Niet zichtbare aanwezigheid van het land van herkomst

Het land van herkomst is ook op niet zichtbare wijze aanwezig in het leven van de leden van HFGI. Het betreft hier de verbeelding van mensen, waar Anderson (2006) ook over spreekt. Door herinneringen aan het land van herkomst en ook door contact te onderhouden met het land van herkomst kunnen leden hun land van herkomst op een andere plaats reconstrueren. Op deze manier kan iemand die niet langer in Nigeria woont, zich nog wel deel voelen van de Nigeriaanse natie op het niveau van Nigeria als een *imagined community*.

Volgens Anderson (2006) speelt taal, specifiek de taal van een natie, een grote rol in de mogelijkheid tot het verbeelden van een natie. De leden die ik in dit onderzoek heb gesproken spreken voornamelijk Engels, de moedertaal wordt nauwelijks gesproken.

Een enkele keer is het voorgekomen dat pastor Nana en Bert met elkaar in een Nigeriaanse lokale taal spraken. Wat naar voren is gekomen in andere gesprekken is dat er, in het geval van Nigeria, een heleboel talen worden gesproken. Engels is wel de officiële taal van Nigeria, maar daarnaast zijn er dus een heleboel andere talen. Het argument dat Anderson (2006) maakt over de gevoelens die gepaard gaan met het spreken van de moedertaal en de rol die dit speelt in het verbeelden van de natie gaat in de context van dit onderzoek niet geheel op. Anderson (2006) schreef zijn boek *Imagined Communities* vanuit een Europees koloniaal perspectief. Dit perspectief is, wat taal betreft, op Nigeria zoals dat binnen dit onderzoek naar voren kwam, niet helemaal bruikbaar, vanwege de andere situatie daar. Toch is de verbeelding van de natie wel heel sterk en voelen verschillende leden zich deel van die natie, ondanks dat zij hier in Nederland wonen:

Pastor Nana: 'Ik kom uit Nigeria, uit Afrika. Daar ben ik ben heel, heel erg trots op. Er is nergens een plek zoals thuis. Het maakt niet uit waar je bent, thuis is thuis.'⁶

Aaron: 'Ik hoef niet samen met andere Nigerianen te zijn om me Nigeriaans te voelen. Het maakt niet uit waar ik ben, ik voel me overal Nigeraans.'⁷

De natie wordt, zoals ook uit bovenstaande citaten blijkt, dus wel verbeeld. De zichtbare aanwezigheid van het land van herkomst speelt daar een grote rol en ook de sociale relaties die leden hebben met mensen in het land van herkomst, zoals in de volgende paragraaf besproken zal worden. Ook de kerk als gemeenschap is hierbij belangrijk. Het belang van de kerk zal in hoofdstuk zeven verder besproken worden.

5.2 Sociale relaties

Olwig (2007) hecht groot belang aan de sociale relaties die migranten hebben met zowel het land van herkomst als het land waar zij naar toe zijn gemigreerd. Deze sociale relaties geven aan waar het grootste belang van en de meeste verbondenheid met een land ligt (Olwig 2007). Voor de leden van HFGI geldt dat zij zowel relaties hebben hier in Nederland als ook met het land van herkomst. Per persoon is dit uiteraard verschillend,

⁶ Interview met pastor Nana op 7 maart 2010

⁷ Interview met Aaron op 10 april 2010

maar de aard van de sociale relaties die leden hebben zegt wel veel over de plaats van het land van herkomst in hun leven. De sociale relaties zeggen ook veel over de relatie die zij met Nederland hebben, maar daar zal in het volgende hoofdstuk aandacht aan besteed worden. De samenhang tussen sociale relaties en de plaats van het land van herkomst kan aan de hand van een aantal voorbeelden verduidelijkt worden. Deze voorbeelden laten ook zien dat de samenhang niet eenduidig is.

Bert vertelde mij dat hij weinig tot geen sociale contacten heeft hier in Nederland, de enige contacten die hij hier heeft zijn die met de kerk. Vrijwel al zijn sociale relaties zijn met vrienden en familieleden in Nigeria. Hij heeft dagelijks contact met hen, via de telefoon of via internet. Sommige van deze contacten zijn zakelijk, bijvoorbeeld met mensen die op zijn huis in Nigeria passen. Bert heeft het plan om terug te keren naar Nigeria zodra zijn zoon achttien is en oud genoeg is om voor zichzelf te zorgen en zijn eigen keuzes te maken. Zijn antwoord op de vraag met welk land hij zich het meest verbonden voelde, was dan ook volmondig: 'Nigeria'.

In het geval van Bert sluit de theorie van Olwig (2007) aan. Hij heeft voornamelijk sociale relaties met mensen in het land van herkomst en het is dit land waar hij de grootste verbondenheid mee voelt. Bij Eron en Frida ligt het gecompliceerder. In een interview met hen werden enigszins tegenstrijdige antwoorden gegeven:

Eron: 'We hebben helemaal geen of weinig binding met Suriname, heel weinig. Ook doen we niet mee met hun feestjes, het feit dat je bekeerd bent, dan doe je niet met feestje mee hè. En dat maakt dat je langzamerhand 'on-Surinaams' wordt en meer Nederlands.'⁸

Frida: 'Als ik eerlijk mag zijn, dan heb ik de keuze in de beginjaren dus meer op Nederlanders gehouden. Nu, met de jaren, ga je anders denken. Nee, je komt uit *dat* cultuur en dan ga je jezelf ook meer openstellen voor Surinamers. We hebben altijd in dorpen gewoond en daar zul je niet veel Surinamers tegenkomen. Maar met de jaren ga je zeggen: Nee, je komt uit *dat* land en dus hebben we nu onze contacten en met de kerk. Nu in Rotterdam hebben we meer contacten met Surinamers. Omdat je uit dezelfde cultuur komt, heb je bepaalde gedragingen'.⁹

⁸ Interview met Eron op 6 april 2010

⁹ Interview met Frida op 6 april 2010

Aan de ene kant zegt Eron dus dat hij en Frida weinig tot geen binding hebben met Suriname, terwijl ze aan de andere kant wel meer relaties met Surinamers aangaan nu ze ouder worden. De sociale relaties waar in bovenstaande citaten over gesproken wordt hebben wel voornamelijk betrekking op Surinamers in Nederland. De sociale relaties bevinden zich binnen Nederland, wat de weinige binding met Suriname zou verklaren. Toch gaat deze verklaring niet helemaal op. In het interview hebben ze namelijk ook aangegeven nog regelmatig contact te hebben met familieleden in Suriname. Ook gaan ze nog geregeld terug naar Suriname. Eron gaf zelfs aan dat als het aan hem lag hij zo terug zou verhuizen naar Suriname. Het is hier dat het gecompliceerde en tegenstrijdige karakter van transnationale identiteit zichtbaar wordt (Castles 2002). Aan de ene kant wordt er weinig binding met Suriname ervaren, terwijl aan de andere kant wel wordt teruggegrepen naar Surinaamse contacten en Surinaamse cultuur.

5.3 Besluit

Het land van herkomst neemt een belangrijke plaats in het leven van de leden van HFGI in. Het land van herkomst is altijd impliciet of expliciet aanwezig. Het land van herkomst is altijd dichtbij; zichtbaar in bijvoorbeeld kleding en foto's en niet zichtbaar in de verbeelding van mensen. In gesprekken met mensen of tussen mensen onderling wordt er vaak naar gerefereerd als bron van zorgen of ter illustratie van een verhaal.

De aard van sociale relaties is belangrijk om te kijken naar de plaats die het land van herkomst heeft. Door daar naar te kijken is ook zichtbaar geworden dat transnationale identiteit een gecompliceerde identiteitsvorm is, die per persoon verschillend is.

6 | Het beloofde land

De plaats van Nederland

'It is so cold here!' zegt pastor Nana terwijl hij dieper wegkruipt in zijn met bont afgezette winterjas.

'Yeah, way too cold!' zegt ook Pauline.

Metrostation Troelstralaan, 's avonds om tien uur, de Bijbelstudie is net afgelopen. De metro laat nog tien minuten op zich wachten, terwijl de temperatuur steeds verder daalt.

'You know, begint pastor Nana, God has done such a great job. We Africans are just not made for this cold weather. That is the reason God has put us in Africa. Whereas you, with your light skins, were not made to live in Africa.'

Het is even stil.

'Sjongejonge...' zegt pastor Nana lachend, terwijl zijn adem wolkjes vormt en hij zijn capuchon opzet.

Waar het land van herkomst een onderwerp bleek waar veel over gesproken werd en waar mensen ook veel met mij over wilden praten, is voor het bestemmingsland, Nederland, het tegenovergestelde het geval. Het onderwerp Nederland is vrijwel niet spontaan aan de orde gekomen. Wanneer ik specifiek vroeg naar de plaats van Nederland kreeg ik veelal korte antwoorden die niet veel verder gingen dan algemene beschrijvingen. Uiteindelijk heb ik, door soms via een omweg, vragen te stellen en verder te kijken dan alleen het algemene beeld dat van Nederland geschetst wordt, toch een beeld gekregen van de plaats die Nederland in het leven van de leden inneemt.

Door eerst te kijken naar de afwezigheid van Nederland, vervolgens naar wat leden zelf gezegd hebben over Nederland en tot slot naar de sociale relaties wordt er in dit hoofdstuk weergegeven wat voor de leden van HFGI de plaats van en verbondenheid met Nederland is.

6.1 Aanwezigheid in afwezigheid

De meest significante bevinding wat betreft de plaats van Nederland in het leven van leden van HFGI is de afwezigheid ervan, zoals al even kort is aangestipt. Het is een onderwerp waar vrijwel niet over gesproken wordt, niet onderling en niet met mij. Op het eerste gezicht lijken leden niet heel erg bezig te zijn met Nederland. De week nadat

het kabinet¹⁰ was gevallen bracht ik dit onderwerp tijdens de Bijbelstudie ter sprake. De aanwezige leden reageerden verbaasd, ze wisten er niets van af. Dit verbaasde mij, omdat ze wel helemaal op de hoogte zijn van de politieke situatie in het land van herkomst. Op het moment echter dat ze afwisten van de val van het kabinet, besloten ze meteen voor Nederland te gaan bidden. Uit dit voorbeeld komt naar voren dat leden weinig met Nederland bezig zijn, maar zich tegelijkertijd wel degelijk bewust zijn van de plaats waar zij zich bevinden.

De enkele keer dat er over Nederland gesproken werd gebeurde dit vaak op niet serieuze wijze, zoals in het fragment aan het begin van dit hoofdstuk. Het is eigenlijk heel weinig voorgekomen dat er daadwerkelijk een gesprek tussen leden onderling over Nederland ging. Een gesprek vond tijdens een Bijbelstudieavond, die officieel ging over het leven van een betekenisvol leven. Het onderwerp veranderde echter al snel op de moeilijkheden die iedereen ondervond bij het vinden van de weg in de Nederlandse samenleving. Iedereen had wel iets te zeggen en het merendeel was teleurgesteld in wat hij of zij bereikt had hier in Nederland. Pastor Nana en Bert reageerden op deze houding door te vertellen over de vele mogelijkheden die er in Nederland zijn om te gaan studeren en de subsidies die je kunt krijgen wanneer je een eigen bedrijf wilt starten. Ze stimuleerden de anderen om door te zetten, wat vervolgens weer in verband werd gebracht met religie. Door met God te leven zul je slagen in alles wat je onderneemt. Tijdens dit gesprek werd duidelijk dat veel leden de weg niet weten te vinden in de Nederlandse samenleving, wat tot veel frustratie en zorgen leidt. Het is nodig om in het bestemmingsland te weten hoe bepaalde zaken geregeld zijn. Espiritu (2003) zegt ook dat migranten, hoe transnationaal hun leven ook is, wel binnen de grenzen van een natiestaat leven. Binnen die natiestaat moeten zij een nieuw leven opbouwen. Het is niet mogelijk om aan de natiestaat waarbinnen zij zich bevinden voorbij te gaan. Dit is waar de frustraties die tijdens de Bijbelstudie geuit werden vandaan komen. Nederland is iets waar ze niet om heen kunnen, ook al lijkt Nederland afwezig in hun leven. De afwezigheid van Nederland in gesprekken kan niet dus gelijk geïnterpreteerd worden als afwezigheid van Nederland in de levens van leden van HFGI, zoals ook in de volgende paragrafen zal blijken.

¹⁰ Balkenende IV, 2010

6.2 Land van mogelijkheden

Pastor Nana: 'Nederland als een natie, weet je, als een koninkrijk - ik zeg altijd koninkrijk, omdat er hier een koningin is - is een hele goede natie'.¹¹

Frida: 'Ik was heel gauw geïntegreerd. Ja. En wat ik van het land zelf vind. De vrijheid van meningsuiting, dat je die kan geven. Tenminste, dat ben ik niet van huis uit gewend. Je mag zeggen wat je voelt en wat je denkt. Ja, dat vind ik positief'.¹²

Bovenstaande citaten zijn kenmerkend voor het algemene beeld dat leden van HFGI schetsen van Nederland. Nederland wordt veelal positief gezien, als een land met mogelijkheden. Deze mogelijkheden hebben vooral betrekking op het volgen van een opleiding en het vinden van een goede baan. Dit is voor velen ook de reden dat ze naar Nederland gemigreerd zijn. Hoewel lang niet iedereen er in geslaagd is om een opleiding te volgen, is het feit dat je er in Nederland de mogelijkheid toe hebt een aspect dat als zeer positief benoemd wordt. Pastor Nana woont al meer dan tien jaar in Nederland en is hier in de eerste plaats naar toe gekomen om een opleiding te volgen. Tot nu toe heeft hij dit echter nog niet gedaan, maar de wil om dit te gaan doen is er nog steeds. Hij heeft mij ook verschillende keren gevraagd of ik informatie voor hem kon zoeken over Engelstalige opleidingen. Tegen het einde van mijn onderzoeksperiode, in april 2010, heeft pastor Nana een toelatingstest gedaan om tot een Engelstalige hbo-opleiding te worden toegelaten. Ook Eron en Frida geven aan dat ze naar Nederland zijn gekomen, omdat zij hier veel betere mogelijkheden hadden dan in Suriname om een baan te vinden en om een opleiding te volgen. Aaron vertelde dat hij bezig is met een mbo-opleiding en straks met alle kennis die hij hier heeft opgedaan terug zal gaan naar Nigeria. Ook Bert, hoewel al vijftien jaar in Nederland, speelt nog met het idee om een opleiding te gaan volgen. Bij zijn terugkeer naar Nigeria heeft hij dan iets toe te voegen aan het land. De visie om met kennis terug te keren naar het herkomstland wordt dus door meer leden gedeeld. Nederland is daarmee een land van mogelijkheden, maar deze mogelijkheden worden vooral gezien in het licht van terugkeer naar het herkomstland.

De visie op Nederland is dus vrij positief, maar waar er met passie over het land van herkomst wordt gesproken ontbreekt dit in gesprekken over Nederland.

¹¹ Interview met pastor Nana op 7 maart 2010

¹² Interview met Frida op 6 april 2010

Verbondenheid met Nederland, als die er al is, lijkt veel zwakker te zijn in vergelijking tot verbondenheid met het land van herkomst.

6.3 Sociale relaties

De sociale relaties die migranten hebben zijn veelzeggend over de plaats die het land van herkomst, als ook het bestemmingsland, innemen (Olwig 2007). Volgens Olwig nemen de sociale relaties in het land van bestemming toe met de tijd die migranten in dit land zijn. Met het toenemen van deze relaties wordt ook de plaats die het bestemmingsland inneemt in het leven van migranten groter. Dit is binnen dit onderzoek ook naar voren gekomen.

Aaron geeft aan dat hij met verschillende Nederlanders omgaat. Hij komt Nederlanders tegen op school en tijdens zijn werk. Naar eigen zeggen heeft hij goed contact met hen. Tegelijkertijd zegt Aaron dat hij absoluut Nigeriaans is en zich, overal waar hij gaat, Nigeriaans voelt. Sociale relatie met Nederlanders staat dus niet direct voor verbondenheid met Nederland. Pastor Nana vertelde mij ook goed contact met Nederlanders te hebben. In de praktijk heb ik dit echter niet terug gezien. Pastor Nana werkt namelijk niet en brengt veel tijd thuis door. Zijn vrouw werkt fulltime en daarom moet hij voor hun eenjarige zoon zorgen. Daarnaast spreekt pastor Nana slecht Nederlands, wat het contact verder bemoeilijkt. Ook vertelde pastor Nana dat er een groep Nederlanders in HFGI komt, ik heb er in de drie maanden dat ik bij HFGI ben geweest nooit meer dan drie gezien.

Veel van de sociale relaties die leden hebben hier in Nederland bevinden zich binnen het kader van de immigrantenkerk. Hier kunnen zij gelijkgestemden ontmoeten, zowel op het vlak van religie als in hun migrant zijn. Dit zal in hoofdstuk zeven nog verder besproken worden.

De indruk die ik heb gekregen naar aanleiding van de gesprekken die ik met verschillende leden heb gevoerd over Nederland en de contacten die zij met Nederlanders hebben, is dat zij mij een positief beeld wilden geven over Nederland. Er werd een beeld geschetst waarin zijzelf als goed geïntegreerd werden voorgesteld en Nederland een zeer goed land is. Het feit dat ik als onderzoeker Nederlands ben heeft hier denk ik toe bijgedragen. In gesprekken over Nederland tussen leden onderling, voor zover aanwezig, werd een minder rooskleurig beeld geschetst en kwamen frustraties

wel naar boven. Bert is de enige geweest die zijn teleurstellingen met mij gedeeld heeft en meer negatieve aspecten van Nederland benoemde.

6.4 Besluit

De belangrijkste bevinding wat betreft de plaats die Nederland inneemt in het leven van leden van HFGI, is dat Nederland een onderwerp is waar weinig over gesproken wordt. Wanneer er direct naar gevraagd wordt, wordt er een positief beeld van Nederland geschetst. Het geschetste beeld komt echter niet altijd overeen met de werkelijkheid zoals die ervaren wordt. Op een van de weinige momenten dat er iets over Nederland gezegd werd, kwam naar voren dat er een hoop frustratie wordt ervaren bij het vinden van de weg hier in Nederland.

De sociale relaties van leden met Nederlanders zijn ook niet altijd even veelzeggend. Hier komt de werkelijkheid niet altijd overeen met wat er verteld wordt. De sociale relaties van leden met mensen in Nederland lopen bevinden zich veelal binnen HFGI. De verbondenheid met Nederland waar die er is, loopt dan ook vooral via de kerk. Concluderend kan wel gezegd worden dat Nederland een veel mindere plaats wordt toebedeeld dan het land van herkomst.

7 | Komt allen tezamen

De kerk als gemeenschap

Pastor Nana: 'Het helpt wel, want zoals ik al zei, zijn we hier met verschillende nationaliteiten. We zijn met Nigerianen, met Ghanezen, met Antillianen, we hebben hier verschillende mensen. En voor mij geeft het, nou ja, zegening.'

Heritage Full Gospel International Church is een gemeenschap gebleken, die onderling met elkaar verbonden is door vriendschap en familie. Voor leden van HFGI zijn sociale relaties erg belangrijk. De grootste gemeenschappelijke deler is dat vrijwel iedereen migrant is. De manier waarop de immigrantenkerk een gemeenschap vormt en op welke wijze dit bijdraagt aan de transnationale identiteit zal in dit hoofdstuk worden duidelijk gemaakt. De kerk als veilige omgeving en de kerk als sociaal netwerk staan hierbij centraal.

7.1 Veilige omgeving

Grote plastic boodschappentassen worden tevoorschijn gehaald. De kerkdienst is net afgelopen en uit de boodschappentassen wordt een keur aan plastic bakjes gehaald. Het is vandaag extra druk in de kerk, vanwege alle familieleden en vrienden die door de ouders van Samuel zijn uitgenodigd. Baby Samuel is vandaag opgedragen; Pastor Nana heeft voor hem gebeden en hem gezegend.

De plastic bakjes blijken rijst met kip te bevatten, waarbij er een milde en een pittige variant beschikbaar is. Verspreid door de kerkzaal gaan mensen in groepjes eten, met of zonder bestek. En bij eten hoort ook drinken; bier, alcoholvrij bier dat dan wel.

Eén van de belangrijkste bevindingen is dat HFGI een veilige omgeving biedt voor haar leden. Binnen de muren van de kerk bevindt zich als het ware een stukje 'niet – Nederland'. Religie neemt echter wel de belangrijkste plaats in en vormt het belangrijkste referentiekader. Iedereen gelooft hetzelfde en er heerst een eenheidsgevoel, wat zoals in hoofdstuk vier gezegd, ook onder woorden wordt gebracht.

Naast religie vormt het feit dat iedereen migrant is een tweede belangrijk referentiekader. Zorgen en problemen kunnen met elkaar gedeeld worden en de kerk

biedt een veilige omgeving om op expliciete wijze uiting te geven aan nationaliteit. Een manier waarop dit gebeurd is het dragen van nationale kleding, wat vooral door de vrouwen gedaan wordt. Een tiental vrouwen is meestal in nationale kleding gekleed, met het verstrijken van de tijd en daarmee het stijgen van de temperatuur, wordt dit aandeel groter. Buiten de kerk wordt deze kleding niet gedragen. Een andere manier waarop zichtbaar wordt gemaakt dat de kerk een multinationale gemeenschap vormt is door de vlaggen van de verschillende landen die zijn opgehangen in de kerk. Deze vlaggen zijn een visuele herinnering aan het feit dat de kerk bestaat uit verschillende nationaliteiten.

Naast een plaats waar uiting gegeven kan worden aan nationaliteit, is HFGI ook een plaats die voor veel leden herinneringen oproept aan de kerk zoals ze die in het land van herkomst bezochten:

Frida: 'Wat is het druk hè! Het lijkt wel Suriname zo druk is het hier.'¹³

Aaron: 'Er is weinig verschil tussen HFGI en de kerk waar ik in Nigeria naar toe ging.'¹⁴

Laura: 'In Nigeria is er veel vuur en passie. In Nederland is dat niet, iedereen heeft het te druk. HFGI komt er wel dicht bij in de buurt.'¹⁵

HFGI vormt een sterk kader en daarmee een sterke gemeenschap. HFGI is een pinksterkerk waar duidelijke scheidingslijnen worden aangebracht tussen christenen enerzijds en heidenen anderzijds. Dit versterkt het gemeenschapsgevoel en is op deze manier een kader waaraan identiteit ontleend kan worden. Brodwin (2003) omschrijft dit als karakteristiek voor pinksterkerken:

Pastor Nana: 'De betekenis van christen is *christ-like-ness*. Wij lijken op Christus en met hem staan we boven onze situatie en boven de wereld. Niets is onmogelijk.'¹⁶

Deze scheiding tussen christenen aan de ene kant en heidenen, de wereld, aan de andere kant is een belangrijk kenmerk voor pinksterkerken. Dit is ook wat Baumann (1999) als gevolg ziet van het absolute karakter dat religie kan hebben. Religie biedt een

¹³ Frida tijdens de dienst van 7 maart 2010

¹⁴ Interview met Aaron op 10 april 2010

¹⁵ Interview met Laura op 29 april 2010

¹⁶ Pastor Nana tijdens de Bijbelstudie van 9 maart 2010

basis om scheidingslijnen aan te brengen tussen mensen binnen de religieuze gemeenschap en anderen daarbuiten. Daarmee wordt de kerk een duidelijk begrenst kader en vormt het een sterke gemeenschap.

Baumann (1999) zegt echter ook dat in werkelijkheid deze scheidingslijn niet zo strikt is. Dat is binnen dit onderzoek niet heel duidelijk naar voren gekomen. De scheidingslijn ben ik onder leden ook tegengekomen. Ze hebben duidelijk dat zij als christenen anders zijn:

Eron: 'Het feit dat je bekeerd bent, dan doe je niet mee met hun feestjes hè.'¹⁷

Bert: 'Je moet je niet zo gedragen. Je bent een christen, dan hoor je niet zo te doen.'¹⁸

De opmerking die Bert maakte tegen zijn vrouw, Laura, maakt echter ook duidelijk dat de scheidingslijn niet altijd wordt toegepast. Laura had ruzie met een ander lid van HFGI en vertelde Bert daarover, waarop hij haar eraan herinnerde dat ruzie maken niet past binnen het leven van een christen. Bert had in deze situatie wel duidelijk dat christenen zich anders horen te gedragen dan niet-christenen, waar Laura dat niet had. De scheidingslijnen tussen christenen en niet-christenen komen in het gedrag van leden dus niet altijd even sterk terug.

HFGI biedt als migrantenkerk dus een veilige omgeving voor haar leden. Een omgeving waarbinnen, naast de collectieve beoefening van religie, uitdrukking gegeven kan worden aan nationale gevoelens voor het land van herkomst. De migrantenkerk, waarbinnen nationaliteit geuit kan worden, lijkt op de 'eigen kerk' zoals ze die in het land van herkomst kenden. HFGI is ook een pinksterkerk en brengt duidelijke scheidingslijnen aan, waardoor HFGI zelf een sterk gemeenschapskader vormt.

7.2 HFGI als religieuze gemeenschap

Religie vormt, zoals eerder gezegd, het belangrijkste referentiekader en is de grootste gemeenschappelijke deler voor de actieve leden van de immigrantenkerk. Voor HFGI als religieuze gemeenschap is eenheid van groot belang. Pastor Nana vertelde de kerk dat

¹⁷ Interview met Eron op 6 april 2010

¹⁸ Bert tegen zijn vrouw tijdens de Bijbelstudie van 18 mei 2010

God kijkt naar het hart van mensen en niet naar het uiterlijk en of iemand zwart of wit is. Mensen zouden dit ook moeten doen, zeker binnen de kerk, je moet in liefde naar elkaar kijken en met elkaar omgaan. Door deze liefde en door het delen van hetzelfde geloof ontstaat er eenheid, niet alleen binnen de kerk maar ook tussen verschillende kerken. Toch wordt er ook gewaarschuwd voor zogenaamde ‘nepchristenen’ die wel in de kerk komen en met alles mee lijken te doen, maar ondertussen geen echte christenen zijn. Dit vormt een bedreiging voor de eenheid.

Ook tijdens een vrouwenmiddag kwam de kerk als gemeenschap ter sprake. Onder de aanwezige vrouwen heerste ontevredenheid over de mate van eenheid binnen de gemeenschap en de mate van participatie van leden. Er werd heftig gediscussieerd hoe de kerk als gemeenschap hersteld kon worden. Iedereen had wel een mening over manieren waarop andere leden actiever bij HFGI betrokken konden worden. Laura vond dat het iedereen zijn eigen weg moest gaan, maar wanneer iemand weinig betrokken is mag die persoon ook niet veel terug verwachten. Riet had het idee om op zondag meer aandacht te schenken aan de activiteiten die doordeweeks georganiseerd worden. Fyona noteerde alle ideeën die geopperd werden en zou die later aan pastor Nana doorgeven. HFGI als gemeenschap en als eenheid is voor de actieve leden van HFGI een belangrijk onderwerp.

7.3 Sociaal netwerk

In combinatie met de kerk als veilige omgeving en een begreemd kader biedt HFGI ook een sociaal netwerk, waarin gelijkgestemden elkaar ontmoeten. Iedereen in HFGI is migrant, een belangrijke gemeenschappelijke deler. Leden vinden binnen HFGI mensen met een vergelijkbare achtergrond en met een vergelijkbare situatie als die waar zij zelf inzitten. Frustraties en zorgen kunnen met elkaar gedeeld worden en mensen kunnen elkaar ook hulp bieden. De immigrantenkerk is een plaats waar mensen elkaar ontmoeten en waar ze dingen, waar ze hier in Nederland tegenaan lopen, met elkaar kunnen delen.

Leden van HFGI geven ook aan dat ze elkaar buiten religiegerelateerde activiteiten om ontmoeten. Er bestaan hechte vriendschappen tussen leden onderling. Naast vriendschappen werd met het verloop van het onderzoek duidelijk dat er ook veel familiebanden zijn tussen leden onderling. Ook zijn er leden die elkaar al kenden in het

land van herkomst en nu elkaar opnieuw ontmoeten. Hierin is duidelijk te zien wat Olwig (2007) bedoelt met de sociale relaties die de migratie van migranten beïnvloedt. Leden hebben hun sociale relaties aangeboord om te bepalen waar ze naartoe migreerden. HFGI vormt hierbij een belangrijk sociaal netwerk.

Van der Sar & Visser (2006) stippen aan dat een immigrantenkerk een sociaal netwerk vormt van waaruit hulp en steun ontvangen wordt en waar nieuwe contacten worden opgedaan. HFGI kan ook gezien worden als een sociaal netwerk waar leden elkaar ontmoeten en steun aan elkaar ondervinden.

7.4 Besluit

HFGI vormt als immigrantenkerk een veilige omgeving voor haar leden, waarbinnen nationale identiteit tot uitdrukking kan komen. HFGI vormt ook een religieuze gemeenschap, die als pinksterkerk vrij duidelijke scheidingslijnen aanbrengt tussen christenen aan de ene kant en niet-christenen aan de andere kant. De eenheid onder elkaar is daarbij van groot belang. Tot slot is HFGI ook een bron van sociale contacten en een plaats waar migranten elkaar kunnen ontmoeten en steun aan elkaar hebben. HFGI vormt op deze manier een gemeenschap waarbinnen leden zowel samen migrant zijn als ook samen christen zijn. HFGI vormt dus een gemeenschap waarbinnen migranten als transnationalisten een plaats hebben waar ze elkaar kunnen ontmoeten en waaraan ze identiteit kunnen ontleen.

8 | Afsluiting

8.1 Transmigranten

Van het leven van leden van HFGI zoals in dit onderzoek naar voren is gekomen kan gezegd worden dat het op transnationaal niveau plaatsvindt, zoals dat beschreven en gedefinieerd is in de verschillende theorieën (Castles 2002; Espiritu 2003; Olwig 2007). Hun leven speelt zich af over de grenzen van natiestaten heen. De belangen die zij hebben, met name op sociaal vlak, bevinden zich niet op één plaats. Het land van herkomst neemt een belangrijke plaats in en lijkt altijd aanwezig te zijn. Het is zichtbaar aanwezig, in bijvoorbeeld foto's en kleding. Daarnaast is het ook niet zichtbaar aanwezig, in de verbeelding van leden en in de gesprekken die zij met elkaar voeren.

Door te kijken naar de sociale relaties die leden hebben, zowel onderling als met mensen in het land van herkomst en in Nederland, is inzicht verkregen in de manier waarop de belangen van leden van HFGI verdeeld zijn. Olwig (2007) noemt in haar theorie dat het land van herkomst belangrijk zal blijven in het leven van migranten, zolang er contact is met mensen in dat land. Voor leden van HFGI is het land van herkomst nog zeer belangrijk en werd het verschillende malen aangeduid als 'thuis'. Zij hebben ook nog veel sociale relaties met mensen in het land van herkomst en gaan regelmatig terug. Ondanks dat zij niet meer in het land van herkomst wonen, voelen zij zich nog wel deel van dat land. Zij maken in Anderson's (2006) woorden wel deel uit van de *imagined community* van het land van herkomst, die zij vooral door zichtbare herinneringen verbeelden.

De relatie met het bestemmingsland, Nederland, is geheel anders. Zowel Espiritu (2003) als Castles (2002) noemen het belang van de lokale context in het leven van migranten. Hoewel er naar mij toe een positief beeld van Nederland geschetst wordt, komt dit in gesprekken onderling - voor zover aanwezig - niet terug. Nederland wordt wel gezien als een land van mogelijkheden, maar er heerst ook teleurstelling en frustratie onder leden. De verwachtingen waarmee men naar Nederland kwam worden lang niet altijd vervuld. De sociale relaties die in het bestemmingsland worden aangegaan zijn van ondergeschikt belang in vergelijking met de relaties die zij hebben met mensen in het land van herkomst. De meeste sociale relaties die hier in Nederland worden aangegaan bevinden zich binnen de kaders van de kerk.

8.2 De plaats van religie.

Gedurende mijn gehele onderzoeksperiode heeft de aanwezigheid van God in alle aspecten van het leven van leden van HFGI de boventoon gevoerd. Leden zijn zoals gezegd veel bezig met het land van herkomst en, zij het in mindere mate, met het vinden van hun weg in de Nederlandse samenleving. Dit alles wordt echter gezien vanuit hun religie.

Achter iedere gebeurtenis in het leven van leden zit God, waarbij de nadruk ligt op voorspoed en zegening. Wordt er een succes behaald, dan zit de zegen van God daarachter. Wanneer het minder goed gaat wordt daar niet zo veel aandacht aan besteed. Als je God trouw dient, dan zal het uiteindelijk weer goed met je gaan.

HFGI heeft daar als gemeenschap een belangrijke plaats in. Binnen de immigrantenkerk is er de mogelijkheid voor leden om elkaar te ontmoeten. De sociale functie van de kerk, zoals ook door Van der Sar & Visser (2006) beschreven is in HFGI terug te vinden. Veel sociale relaties die leden hebben hier in Nederland lopen via de immigrantenkerk. HFGI is een veilige omgeving waarbinnen frustraties geuit kunnen worden en waarbinnen houvast wordt gevonden in zowel religie als in elkaar. Religie zoals dat binnen HFGI tot uiting komt, met de nadruk op voorspoed en zegening, helpt leden om zichzelf te plaatsen in een wereld waarover weinig controle ervaren wordt.

Daarnaast is HFGI een pinksterkerk. Kenmerkend voor een pinksterkerk zijn de scheidingslijnen die aangebracht worden tussen christenen aan de ene kant en niet-christenen aan de andere kant (Brodwin 2003). In HFGI is dit ook terug te zien. Naast de binding die er tussen leden is doordat ze migrant zijn, brengt ook het samen christen zijn een sterke binding met zich mee. HFGI vormt op deze manier een referentiekader waar leden identiteit aan kunnen ontleen.

8.3 Conclusie

De hoofdvraag die in dit onderzoek centraal heeft gestaan was de vraag naar de plaats van religie in de constructie van transnationale identiteit door leden van HFGI. Tijdens het onderzoek is gebleken dat er inderdaad sprake is van transnationale identiteit, leden identificeren zich zowel met het land van herkomst als met Nederland. De identificatie met Nederland loopt echter via de sociale relaties die zij hebben binnen HFGI en de manier waarop zij hun religie binnen het kader van HFGI beleven. Religie heeft dus een belangrijke plaats in de constructie van transnationale identiteit. Belangrijk is wel om

nogmaals te benadrukken dat de resultaten van dit onderzoek alleen gelden voor de actieve leden van HFGI en niet representatief zijn voor de gehele immigrantenkerk. Eventuele vergelijkingen met andere immigrantenkerken kunnen alleen gemaakt worden voor actieve leden van die immigrantenkerken.

8.4 Afsluiting

Met een bos oranje bloemen in haar ene hand en een groene envelop in de andere hand loopt Fyona naar het podium toe.

‘Ik zou graag zuster Annick naar voren roepen,’ zegt Fyona. Alle aanwezige leden van HFGI draaien zich om naar mij en beginnen te klappen.

Vooraan het podium krijg ik de bos bloemen overhandigd, samen met de envelop.

‘We willen je heel hartelijk bedanken dat je de afgelopen drie maanden zo trouw bent geweest in het bezoeken van onze kerk en we hopen je nog vaak terug te zien.’

Opnieuw volgt er applaus.

9 | Literatuur

Anderson, B.

1992 *Long-distance nationalism: World capitalism and the rise of identity politics.*

Amsterdam: Centre for Asian studies Amsterdam

2006 *Imagined Communities.* London: Verso.

Appadurai, A.

2002 Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. In *The Anthropology of Globalization: A Reader.* Inchausti, J. X. & Rosaldo, R., eds. Pp 46-64.

Baumann, G.

1999 *The multicultural riddle: Rethinking national, ethnic and religious identities.* New York: Routledge.

Boeije, H.

2005 *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen.* Amsterdam: Boom Onderwijs.

Brodwin, P.

2003 Pentecostalism in translation: Religion and the production of community in the Haitian diaspora. *American Ethnologist* 30, 1, 85-101.

Castles, S.

2002 Migration and community formation under conditions of globalization.

International Migration Review, 36, 4, 1143-1168.

Centraal Bureau voor de Statistiek

2010 Gevonden op 12 januari 2010: <http://statline.cbs.nl/statweb/>

Centrum voor Onderzoek en Statistiek

2010 Gevonden op 12 januari 2010:

<http://www.cos.rotterdam.nl/smartsite229.dws?goto=2240766&style=2033&substyle=>

D'Alisera, J.

2001 I love Islam. Popular religious commodities, sites of inscription, and transnational Sierra Leonean identity. *Journal of Material Culture*, 6, 1, 91-110.

Eriksen, T. H.

2002 *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Londen: Pluto Press

Espiritu, Y. L.

2003 *Home Bound: Filipino American lives across cultures, communities, and countries*. Berkeley: University of California Press.

Gupta, A. & Ferguson, J.

2002 Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference. In *The Anthropology of Globalization: A Reader*. Ina, J. X. & Rosaldo, R., eds. Pp 65-82.

Holland, D., Fox, G. & Daro, V.

2008 Social movements and collective identity: A decentered dialogical view. *Anthropological Quarterly*, 81, 1, 95-126.

Hagan, J. & Ebaugh, H. R.

2003 Calling upon the sacred: Immigrants' use of religion in the migration process. *International Migration Review*, 37, 4, 1145-1162.

Hunt, S.

2002 'Neither here, nor there': The construction of identity and boundary maintenance of West African Pentecostals. *The Journal of the British Sociological Association*, 36, 1, 147-169.

Lewellen, T. C.

2002 *The anthropology of globalization: Cultural anthropology enters the 21st century*. Westport: Bergin & Garvey.

Kottak, C. F.

2006 *Cultural anthropology*. New York: McGraw-Hill.

Rapport, N. & Dawson, A.

1998 Home and movement: A polemic. In *Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement*. N. Rapport & A. Dawson, eds. Pp. 19-34. Oxford: Berg.

Mazzucato, V. (2008) The double engagement: Transnationalism and integration.

Ghanaian lives between Ghana and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34, 199-216.

Sar, van der, J. & Visser, R.

2006 Rol, positie en maatschappelijk rendement van migrantenkerken in Den Haag.

http://www.skinkerken.nl/fileadmin/documenten/Gratis_en_waardevol.pdf

Accessed on December 13, 2009

Digitale bronnen:

<http://faithincommunity.blogspot.com/2009/11/immigrant-church.html> geraadpleegd op 11 januari 2010

Bijlage 1 | Reflectieverslag

Het doen van onderzoek in Nederland brengt een aantal voordelen met zich mee, maar zeker ook nadelen. Voordeel van een onderzoek in Nederland is dat de omgeving bekend is en er wat dat betreft weinig aanpassing nodig is. Voordeel is ook dat alles wat je nodig hebt in de buurt is, zo kan literatuur tussendoor nog eens geraadpleegd worden. Dat alles in de buurt is, is ook een nadeel. Niet alleen de universiteit is in de buurt, maar ook vrienden en werk. Ik heb dit als grootste nadeel ondervonden van het doen van onderzoek in Nederland. Ik heb moeite gehad om me echt helemaal op het veldwerk te concentreren en afstand te nemen van mijn gewone leven. Na een aantal weken heb ik gelukkig wel mijn draai weten te vinden en balans weten aan te brengen.

Vooraf in de beginweken heb ik het lastig gevonden om mijn plaats als onderzoeker te bepalen. Mijn onderzoek vond plaats in een migrantenkerk en het is in het begin moeilijk geweest om daar als onderzoeker te zitten en niet als christen. Ik ga zelf namelijk ook naar de kerk en het heeft een aantal weken gekost voordat ik echt als onderzoeker in de migrantenkerk kon zitten. Ik heb daarvoor bewust een soort knop om moeten zetten en mijn 'onderzoekerjas' aan moeten trekken zodra ik de migrantenkerk binnenging. Het is naar mijn idee goed gelukt om als buitenstaander naar mijn onderzoeksgroep te kijken, door vooral te focussen op de verschillen en bewust te zijn van mijzelf als onderzoeker.

Tegelijkertijd heb ik meer kunnen zien van mijn onderzoeksgroep doordat ik naast een bewuste buitenstaander tegelijkertijd een insider was. Ik heb gemerkt dat de leden van HFGI in het begin moeite hadden om mij te plaatsen. Zij wisten dat ik zelf ook naar de kerk ging en waren bekend met de kerk waar ik zelf heenga. De verschillen tussen HFGI en de kerk waar ik zelf heenga zijn echter wel zo groot dat het mijn onderzoek niet in de weg stond. Maar doordat leden wisten dat ik ook christen was is er wel vanaf het begin een vertrouwensband geweest. Sommige hebben dit ook letterlijk verteld, dat er op basis daarvan vertrouwen is. Mijn mening daarover heb ik in het midden gelaten.

Naar mijn onderzoeksgroep toe heb ik op sommige momenten expliciet laten zien dat ik een onderzoeker was en niet een van hen. Op momenten dat ze mij te veel als een van hen dreigden te gaan zien ben ik bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar notities gaan maken.

Wanneer ik opnieuw onderzoek in Nederland zou doen, zou ik mijn agenda nog leger maken dan die nu was. Daarnaast wil ik voor een volgend onderzoek vanaf het begin duidelijk gepositioneerd zijn als onderzoeker, niet alleen binnen de onderzoeksgroep maar ook voor mezelf.

Toelichting foto:

Deze foto is genomen tijdens een zondagsdienst, waarop ik tussen de leden van Heritage Full Gospel International Church zit. Ik zit vaak achterin zodat ik een beter overzicht heb en beter kan observeren. Deze foto is kenmerkend voor mij als veldwerker, omdat ik tijdens mijn onderzoeksactiviteiten functioneer als een lid van de immigrantenkerk. Ik bevind me tussen de leden en val eigenlijk voornamelijk op door mijn uiterlijk. Mijn gedrag is ook anders, maar ik voel mij wel geaccepteerd door de leden van de kerk als één van hen en daarom heb ik een foto gekozen waarop ik tussen de leden in zit.

Bijlage 2 | Samenvatting

For a period of three months, from February 2010 until April 2010, I have done research in Heritage Full Gospel International Church. This is a migrant church in the center of Rotterdam, the Netherlands. The question that has led me during this research, was what the place is of religion in the construction of transnational identity amongst members of Heritage Full Gospel International Church (HFGI). I have sought answers to this question through participant observation and interviewing. The research took place among the most active members of HFGI.

Members of HFGI live their lives on a transnational scale. Their countries of origin are of great importance to them. They have various social relations with people 'back home' and here in the Netherlands they have all kinds of visual items that remember them of their countries of origin. For example photos and clothing. Besides visual items the country of origin lives on in their imagination. Though they live in the Netherlands, they still feel part of their country of origin.

The bonding with the Netherlands is very minimal. Members of HFGI have a rather positive opinion of the Netherlands, as it is a country of possibilities. At the same time they experience a lot of frustration. They don't know their way around in Dutch society and their initial expectations when coming here are not met.

Religion provides a useful framework for members of HFGI to place themselves in a world in over which they experience little control. Religion provides a stronghold. Within HFGI there is an emphasis on blessing and prosperity in life when serving God. Serving God can be done in many ways, one way is for example by giving money to the church. This emphasis on blessing and prosperity gives members something to hold on to.

Besides the function of religion mentioned above, HFGI also provides a strong community for its members. HFGI is a Pentecostal church which applies clear lines between them as Christians and the outside world as non-Christians. It is also within HFGI as a community that most members have their social relationships with people in the Netherlands.

In conclusion it can be said that the place of religion in the construction of transnational identity is significant. It is religion that helps members to place themselves in the world and it is within church that they have their social relationships.